

TURINYS

Pratarmė ... II

Įvadas ... 15

I GENEALOGIJOS GENEZĖ. GENEALOGINIS EUROPOS PORTRETAS ... 49

- 1.1 Genealogija Antikos laikais ir mitinės genealogijos genezė
Viduramžių ir Naujųjų laikų visuomenėje ... 51
 - 1.1.1 Animalistiniai kilmingųjų kilmės mitai ... 52
 - 1.1.2 Antikinis kilmingųjų kilmės mitas ... 56
 - 1.1.3 LDK valdovų ir kilmingųjų legendinės genealogijos
Lietuvos metraščiuose aspektai ... 65

II GENEALOGINIAI MEDŽIAI, SCHEMOS, ILIUSTRACIJOS: GENEZĖ, FORMA, RAIDA IR FUNKCIJA ... 73

- 2.1 Genealoginio medžio genezė ir raida Europoje ... 75
- 2.2 LDK genealogijos vizualinių šaltinių ikonografinė,
chronologinė ir turinio apžvalga ... 82
- 2.3 Pirmieji valdovų genealoginiai medžiai XVI a. pradžioje ... 96

III XVI–XVIII A. LDK KILMINGŪJŲ GENEALOGINĖS SAVIMONĖS ASPEKTAI ... 101

- 3.1 Legendinis genealoginės savimonės aspektas ... 106
- 3.2 Sakralinis genealoginės savimonės aspektas ... 114

- 3.3 Agnatinis / kalavijo, kalavijo ir verpstės genealoginės savimonės aspektai ... 124
- 3.4 Rango / pareigybinis genealoginės savimonės aspektas ... 129
- 3.5 Konfesinis genealoginės savimonės aspektas ... 137
- 3.6 Militarinis genealoginės savimonės aspektas ... 144
- 3.7 Materialinis / žemėvaldos genealoginės savimonės aspektas ... 155
- 3.8 Fundacinis genealoginės savimonės aspektas ... 164
- 3.9 Bendra LDK kilmingųjų genealoginės savimonės aspektų apžvalga ... 170

IV LDK KILMINGŪJŲ HERALDIKOS

IR SFRAGISTIKOS YPATUMAI

XVI–XVIII A. ... 189

- 4.1 Herbo ir antspaudo reikšmė kilmingojo gyvenime ... 191
- 4.2 Herbai kilmingųjų genealoginiuose medžiuose, schemose ir iliustracijose ... 214
- 4.3 „Romėniška“ heraldika ir jungtiniai herbai kilmingųjų genealoginiuose medžiuose ... 219
- 4.4 Vyrų ir vedybinių jungtiniai herbai LDK ... 233
- 4.5 Moterų heraldika LDK ... 249
- 4.6 LDK kilmingųjų herbų puošyba ir herbinė poezija ... 264
- 4.7 Skydininkai LDK kilmingųjų heraldikoje ... 272
 - 4.7.1 Pirmieji skydininkai Lietuvos heraldikoje ... 273
 - 4.7.2 Angelas ... 277
 - 4.7.3 Mitologinės būtybės ir alegorijos ... 284
 - 4.7.4 Žmonės ... 293
 - 4.7.5 Gyvūnai ... 301
 - 4.7.6 Skydininkų įvairovė ir reikšmė LDK kilmingųjų giminių heraldikoje ... 320

V	MIKROISTORIJS ...	325
5.1	Dviejų skirtingų rangų giminių genealoginės savimonės reprezentacija: Skarulskiai ir Ciechanoveckiai ...	327
5.1.1	Vestuvių epitalamijo frontispisas ...	329
5.1.2	Skarulskių giminės šlovinimas vestuvių epitalamijuje ...	332
5.1.3	Panegirika Ciechanoveckių giminei ...	334
5.1.4	Skarulskių ir Ciechanoveckių genealoginė savimonė ...	335
5.2	Šveikauškų genealoginės savimonės virazai ...	339
5.2.1	Šveikauškų genealoginio medžio aliuzija į Jesės medį ...	343
5.2.2	Šveikauškų genealoginio medžio paslaptys ...	345
5.2.3	Moterys Šveikauškų genealoginėje savimonėje ...	347
5.2.4	Šveikauškų genealoginės savimonės konfesinis aspektas ...	348
5.3	Vokiečių kilmės kilmingųjų herbinė ir genealoginė reprezentacija ...	350
5.3.1	Denhofų Šerno šlovė ...	350
5.3.2	Kitų vokiečių kilmės giminių atstovų heraldikos ir genealoginės savimonės analizė ...	356
5.4	Skirtingoms konfesijoms priklausiusių kilmingųjų heraldika ...	367
	Išvados ...	386
	Santrumpos ...	391
	Iliustracijų sąrašas ...	392
	Sąvokų žodynėlis ...	402
	Priedai ...	407
	Šaltiniai ir literatūra ...	457
	Summary ...	504
	Asmenvardžių rodyklė ...	525

Įvadas

PAGALBINĖS istorijos disciplinos vis labiau skinasi kelią į šiuolaikinių istorijos tyrimų lauką. Pastaruoju metu Lietuvoje ir užsienio šalyse daugėja su Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) kilmingųjų genealogijos, heraldikos ir sfragistikos problematika susijusių darbų, kurie liudija, kad pagalbinių istorijos mokslų sampratai reikalingas naujas rūbas, o minimos mokslo šakos gali būti laikomos savarankiškais disciplinomis. Vis dėlto neretai minimų mokslo šakų tyrimai netampa pagrindiniu mokslininkų tikslu, o nagrinėjami tik kaip papildomi klausimai, susiję su jų analizuojama moksline problema.

Genealogija – daugiaaspektis semantinis laukas, kuriame pagal šachmatų žaidimo strategiją yra kuriama ir modeliuojama kilmingųjų giminės istorija grindžiama tapatybė. Monografijoje tiriama ne konkreti LDK kilmingųjų genealogija, o jų genealoginė savimone, t. y. kilmingųjų saviidentifikacija genealoginiu aspektu jų gyvenamajame laike ir erdvėje bei kilmingųjų žinios apie savo protėvius, šiomis žiniomis remiantis konstruojama tapatybė. Dėl to monografijoje dėmesys skirtas ne LDK kilmingųjų tiksliai genealogijai nustatyti, o genealoginei savimonei. Vis dėlto šios knygos pagrindiniai leitmotyvai yra du: kilmė (lot. *origo*), jos suvokimas, kūrimas, panaudojimas, ir herbas (lot. *arma*), kaip pagrindinis kilmingo asmens statusą reprezentuojantis simbolis, ne tik išskiriantis jį – privilegijuotą visuomenės narį, bet ir atliekantis svarbias funkcijas kilmingo asmens gyvenime. Herbas tarnavo ne tik kilmingojo asmeniniams tikslams, bet ir ženklino jį kaip valstybės pareigūną, atskleisdavo kilmingojo genealoginę savimone, kuri neretai turėjo sąsajų su politika, karyba ir buvo LDK bei bendraeuropinių kultūrinių ir mentalinių tendencijų atspindys.

Norint įtvirtinti arba pakelti savo statusą LDK visuomenėje, kilmingųjų genealoginė reprezentacija ne visada būdavo grindžiama kraujo ryšiais (arba vien tik jais). Šiuo atveju apie genealogiją galima kalbėti kaip apie kraujo metaforą (angl. *metaphor of blood*). Zrinka Stahuljak, paskyrusi savo monografiją prancūzų genealoginės savimonės Viduramžiais tyrimui, tai įvardija kaip *bloodless genealogies*¹. Gabrielle M. Spiegel nuomone, genealogija, kaip metaforinių struktūrų kompleksas, naratyvinis „tinklelis“ ir socialinis kontekstas, demonstruoja vieną istorinio teksto imlumo socialinėms realijoms atvejį iš daugelio galimų ir parodo, kaip šio naratyvo kūrėjai perteikdavo šias realijas, naudodamiesi tuo metu vyravusia literatūrine tradicija². Pasak Lesley Coote, genealogija yra personalinės ir kolektyvinės atminties diskursas³. Šie genealogijos apibūdinimai puikiai tinka ir LDK kilmingiesiems XVI–XVIII a., nes juos per kultūrinius ir personalinius ryšius su Vakarų ir Vidurio Europos aukštuomene veikė bendraeuropinė kolektyvinė savimonė. Dėl to LDK kilmingųjų genealoginės savimonės tyrimas reikšmingas ne tik lokaliniu, bet ir platesniu regioniniu požiūriu. Genealoginė samprata ir atmintis – svarbūs sraigtai, padėję sukurti didelio masto socialiniam-politiniam-kultūriniam mechanizmui, kuriame privilegijuotos visuomenės grupės atstovai stengėsi gauti kuo geresnę poziciją. Protėvių atmintis ar jų „atradimas“, protėvių selekcija pagal tam tikrus asmeninių intencijų diktuojamus kriterijus formavo giminės genealoginį portretą, kuris buvo afišuojamas bendroje kilmingųjų grupių portretų galerijoje – visuomenėje. Nereitai reali biologinė giminystė būdavo pakeičiama ar papildoma legendiniais motyvais, akcentuojami tam tikra ypatybe išsiskiriantys protėviai, siekiant, kad praeitis tarnautų dabarčiai ir padėtų turėti aukštesnį statusą ateityje.

Pastaruoju metu visuomenėje galima stebėti naują genealoginių žinių aktualizaciją, peržengiančią akademinio pasaulio ribas. Savęs kaip konkrečių giminių palikuonio suvokimas, protėvių paieška, saugoma informacija apie juos – vienas iš daugiasluoksnės istorinės savimonės išraiškos klodų. Genealoginės savimonės susiformavimas yra susijęs su istorinės savimonės atsiradimu ir yra jos dalis. Dėl to pasirinktos tyrimo problemos analizė atskleidžia ne tik XVI–XVIII a. LDK kilmingųjų genealoginės savimonės išsivystymo laipsnį, jos ypatumus, pasireiškimą

- 1 Stahuljak, Zrinka. *Bloodless Genealogies of the French Middle Ages. Translatio, Kinship, and Metaphor*, Florida, 2005, p. 1–2.
- 2 Spiegel, Gabrielle M. *Genealogy: Form and Function in Medieval Historical Narrative*, *History and Theory*, vol. 22, No. 1, Middletown, 1983, p. 52.
- 3 Coote, Lesley. *Prophecy, Genealogy, and History*, *Broken Lines. Genealogical Literature in Medieval Britain and France*, Turnhout, 2008, p. 28.

būdą ir funkcijas bendrame LDK ir Europos kontekste, bet ir gali padėti geriau suvokti to meto Lietuvos visuomenės istorinį sąmoningumą.

Šis tyrimas – pirmas bandymas kompleksiskai ištirti įvairaus rango XVI–XVIII a. LDK kilmingųjų genealoginę savimonę ir heraldiką remiantis genealoginių medžių, genealoginių schemų ir iliustracijų, proginių leidinių, heraldikos, sfragistikos ir kitų šaltinių duomenimis. Šiame darbe pirmą kartą taip gausiai į mokslinę apyvartą yra įvedami įvairaus rango LDK kilmingųjų genealoginiai medžiai ir genealoginės schemas, taip pat jų naudoti herbai ir antspaudai. Ypatingas dėmesys skiriamas jungtinių herbų, juose esančių herbų jungimo ypatumams, taip pat moterų heraldikai ir skydininkams. Monografijoje, nors ir išsamiai analizuojami antspaudai, tačiau nesimta atlikti išsamaus sfragistinio tyrimo, bet kiek įmanoma bandyta visapusiškai pristatyti herbinius antspaudus, aptariant jų vaizdumą, antspaudavimo medžiagą, antspaudų dydį, legendas ir kt.

Kalbant apie genealoginę savimonę, pasirinkta problematika LDK istoriografijoje nagrinėta nedaug. Dažniausiai šie tyrimai susiję su romėniška lietuvių kilmės teorija. Remiantis šaltiniuose pateikiamos informacijos dėsniniais, LDK kilmingųjų genealoginė savimonė monografijoje yra tiriama devyniais aspektais, kurių platus spektras leidžia kurti išsamesnį šios savimonės vaizdą. Nors, kaip minėta, istoriografijoje yra nemažai tyrimų apie lietuvių kilmę iš romėnų, monografijoje šis klausimas analizuotas kitu rakursu, t. y. kaip agnatinu, sakraliniu, militariniu ir urbanistiniu aspektais konstruojama legendinė genealogija Lietuvos metraščiuose formavo kryptingą LDK kilmingųjų genealoginę savimonę, kuri, kintant politinei struktūrai ir veikiant bendraeuropinėms kultūrinėms realijoms, plėtojosi ir turtėjo. Šiame tyrime taip pat siekiama visapusiškai atskleisti herbo, kaip visą gyvenimą kilmingąjį įvairiose srityse lydinčio ženklo, reikšmę ir funkcionalumą.

Istoriografijoje, išskyrus tris monografijas, skirtas knygų grafikai, emblemoms ir mažosioms literatūros formoms⁴, kuriose dažnai herbas užimdavo svarbią vietą, kilmingųjų heraldikai skirta mažai dėmesio. Dar rečiau mokslininkai telkė dėmesį į tai, kaip genealoginė savimonė atsispindėjo kilmingųjų heraldikoje, nors herbas, kaip kilmingo asmens ženklas, ir genealoginis mąstymas nulemdavo tuometinio žmogaus tapatybę ir turėjo įtakos jo pozicijos reikšmingumui visuomenės sociokultūrinėje ir politinėje gradacijoje. Monografijoje nubrėžtos iki šiol

4 Liškevičienė, Jolita. *XVI–XVIII amžiaus knygų grafika: herbai senuosiuose Lietuvos spaudiniuose*, Vilnius, 1998; Liškevičienė, Jolita. *Mundus emblematum: XVII a. Vilniaus spaudinių iliustracijos*, Vilnius, 2005; Patiejūnienė, Eglė. *Brevitas ornata: mažosios literatūros formos XVI–XVII amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės spaudiniuose*, Vilnius, 1998.